

REFORMKORI MAGYAR LAPOK A NYUGAT-EURÓPAI NEMZETEK KARAKTERÉRŐL

Kiss László

Az alábbiakban arra teszünk rövid kísérletet, hogy megvizsgáljuk: a reformkori magyar lapok hogyan látták és jellemezték Nyugat-Európa nemzeteit.¹ Személyes élményeken és tapasztalatokon alapuló, a valóságnak többé-kevésbé megfelelő képet nyújtottak-e a nyugat-európai népek, nemzetek jelleméről, karakteréről, vagy ellenkezőleg. Régi klisékre, 18. századi német, francia „források”-ra támaszkodtak. Pontos vagy félrevezető, hiányos információkat közvetítettek-e – a Nyugat-Európában soha nem járó – magyar olvasóiknak. Egyáltalán, mit tudtak, mennyit tudtak, milyen ismereteket szerezhettek Nyugat-Európa népeiről, a nyugati nemzetek karakteréről?

Ez a vizsgálódás nem haszontalan, mert – a nemzeti önmeghatározással, az identitáskereséssel párhuzamosan – a 19. század első felétől a sokajkú, soketni-kumú Magyar Királyságban is felerősödött, és a nemzeti narratíva központi elemévé vált a „saját” és az „idegen” szembesítésének kísérlete.² A nemzeti önkép megrajzolása során a reformkori lapok magyar szerzői és szerkesztői – egyebek között – a nyugati népek karakterének, nemzeti jellemvonásainak megrajzolásával, más nemzetekkel történő összehasonlításukkal is megpróbálkoztak. A közölt írások egy része a fejlődésben élenjáró nyugat-európai országok viszonyainak bemutatásával pozitív mintát, követendő példát kívánt nyújtani a magyar polgári és nemzeti átalakulás számára.

Néhány esetben ez a viszony ambivalens volt. Széchenyi István például, aki Wesselényi Miklós társaságában 1822-ben Angliába utazott, egyrészt elismerte a nyugati civilizáció vívmányait, azonosult velük. Másrészt viszont azt a nyomasztó civilizációs szakadékot is érezte, amely Magyarországot a fejlett világtól elválasztotta. Nem csoda, hogy a naplójában számos pesszimista megjegyzést is találunk az ország fejlődési perspektíváiról.³

¹ A reformkori útinaplókból, útirajzokból kirajzolódó, átfogó Nyugat-Európa – kép elemzése külön tanulmány feladata lehet.

² *Fried István: A saját meg az idegen. (Önkép és a másik képe: horvát–magyar viszonyulások.)* Forrás, 2004/10. 38. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0410/fried.html>

³ Lásd *V. Popova-Nowak, Irina: A nemzet felfedezésének Odüsszeiája. Magyarok Magyarországon és külföldön, 1750–1850.* Korall. Társadalomtörténeti folyóirat, 2006. 26. sz. 134–135. (A továbbiakban: Popova-Nowak, Irina) – A naplókra lásd *Wesselényi Miklós: Báró Wesselényi*

„Mi” és „Ők”

A pozitív nemzeti önképek megteremtése a nemzeti ébredés időszakában elválaszthatatlan volt a másokról alkotott – a saját csoport képétől többnyire negatívabb – „más-kép”-ek megalkotásától, a hasonló és eltérő vonások kiemelésétől, a furcsának vagy „más”-nak tekintett szokások, tulajdonságok összegyűjtésétől.

Ez a saját nemzet iránt elfogult szemlélet számos leegyszerűsítést és általánosítást tartalmazott, és nem is volt új. Közvetlen összefüggésben állt a régi etnocentrikus szemlélettel, a sztereotípiákra épülő sajátos látás- és gondolkodásmóddal. „Ó, Uram, lásd az angolok abszurd természetét, nem tudják megállni, hogy ne nevéssenek és gúnyolódjanak mindenben, ami furcsán fest” – írta naplójába Samuel Pepys 1662. november 27-én.⁴ Ugyancsak a 17. században vetette papírra jószándékú gondolatait René Descartes: „Azért hasznos megismerni más népek szokásait, hogy egészségesebben tudjuk megítélni a sajátjainkat, és ne gondoljuk, hogy mindaz, ami a mienktől eltérő, nevetséges vagy ésszerűtlen, ahogy ezt gyakran állítják olyanok, akik nem láttak semmit.”⁵ A kortársak és az utódok azonban többnyire nem úgy gondolkodtak, mint a francia filozófus. Az etnocentrikus csoporttudat ugyanis alapvetően a „saját csoport” értékeinek és törekvéseinek felnagyítására épült. A „mi-csoport”, és az azzal szembeállított „ők-csoport”-hoz tartozók jellemét, karakterét, jó és rossz tulajdonságait megpróbálta néhány rövid szóba, kifejezésbe vagy mondatba összesűríteni, minél rövidebben megrajzolni.

Ennek klasszikus példája az 1720-as években feltehetően Stájerországban keletkezett, fogadók falán elhelyezett Völkertafel volt. A táblázat a fontosabb európai népeket jellegzetes öltözeteikben ábrázolta, miközben tulajdonságaikat jellemezte. Mindezt abból az alapvető célból tette, hogy egyfajta használati utasítást adjon a fogadóba betérő idegenekkel való elővigyázatos bánásmódhoz. Így lett a spanyol gögös, ám csodás természetű, bölcs, írástudó, férfias, nagylelkű, ugyanakkor hírre és dicsőségre vágyó és fennhéjázó. A francia már kevesebb elismerést kapott a táblázat – minden bizonnyal – német készítőjétől: könnyelmű, beszédes, gyermetes, a hadakozást kedvelő, változó viseletű, csalárd, illetve ravasz és szélhámos. A taljánok (olaszok) tulajdonságai is meglehetősen vegyesek voltak: alattomosak, féltékenyek, kéjsóvárok, fecsegők, ugyanakkor éles elméjűek, szeretik az aranyat, a harcban viszont elővigyázatosak. A legjobb tulajdonságokkal – érdekes módon – nem a németek, hanem az angolok rendelkeztek: jó alakúak, kedvesek, elbájosok, nőiesek, ők a világ bölcsei és a tengerek

Miklós útinaplója. 1821–1822. Kolozsvár, 1925. *Széchenyi István*: Napló. 2. kiadás. Gondolat, Bp. 1982.

⁴ Az eredeti angol szöveg így hangzik: „*But Lord! To see the absurd nature of Englishmen, that cannot forbear laughing and jeering at every thing that looks strange.*” A teljes naplót lásd: *The Diary of Samuel Pepy's*. <http://digital.library>

⁵ Idézi Hill, *Richard*: *Mi európaiak*. Geomédia Szakkönyvek, Bp. 1999. 345.

hősei, nyugtalanok, szeretik a munkát és a pompát. A saját nép tulajdonságai tehát nem voltak ennyire pozitívak. A németek ugyan nyíltszívűek, egészen jó tulajdonságokkal rendelkeznek, szellemesek, mindenkire hasonlítanak, mindent utánoznak, felülmúlhatatlanok a harcban, ám pazarlóak, az ivást kedvelik, és idejüket ivással töltik.⁶

Hollandok és dánok

Érdekes, hogy a reformkori magyar lapokban alig találni olyan úti beszámolót, amely személyes tapasztalatokon, friss élményeken alapult volna. Ez nem volt véletlen. A magyar utazók túlnyomó többsége ugyanis – írja Irina Popova-Nowak –, soha nem jegyezte fel élményeit. Ráadásul a hosszas utazás, különösen külföldre, még a reformkorban sem volt elterjedt gyakorlat Magyarországon. Pulszky Ferenc visszaemlékezése szerint, akik megengedhették volna maguknak, azok is csak fürdőbe, vagy hivatalos ügyekben Bécsbe utaztak. Ha valaki „tovább utazott, egész életében beszélt külföldi kalandjairól”. Ez az idézet arra is rávilágít, hogy miért jegyezték fel tapasztalataikat a – többnyire még mindig előkelő származású, de mindenképpen – tehetős utazók. Így számíthattak életre szóló élményeik megörökítésére.⁷

Pulszky Ferenc az 1830-as évek második felében – többek között – Hollandiába is eljutott. Nyugat-európai körútjáról 1836-ban az „Úti vázlatok”-ban számolt be.⁸ Úti élményeinek egy részét a „Társalkodó” rendelkezésére bocsátotta. A célja – a fentiekén túl – feltehetően az volt, hogy személyes élményeit másokkal is megossza, és az olvasóközönség természetes kíváncsiságát kielégítse.

A „Holland. Úti-vázlat” című beszámolót a lap 1838-ban közölte. Pulszky aprólékos pontossággal írta le Rotterdam, Hága, Leyden és Amszterdam látnivalóit, nevezetességeit. Ugyanakkor csak futólag, mintegy mellékesen tért ki a hollandok nemzeti karakterére. Ráadásul a nézőpontja teljesen megváltozott. Már nem napi, személyes tapasztalatait rögzítette (például a hollandok öltözetéről, viseletéről, szokásairól stb.). A holland nemzeti karaktervonásokat – évtizedes hagyományokat és beidegződéseket követve – az állam és a nép sajátos történelmi fejlődéséből, valamint Hollandia geográfiai fekvéséből vezette le. Idézzük: „Holland lelkiületét a’ Rajna és tenger képezte; már a’ föld maga is vagy a’ Rajna ajándéka, vagy a’ lakosok fáradhatatlan szorgalmának jutalma... Ezen roppant munkálatok edzék a’ hollandit szabad férfivá...” Hasonló volt a folytatás is. Anglia és Franciaország megerősödése és konkurenciája következtében Hollandia a 17–18. században lépett „a’ másodrangú birodalmak’ sorába, ‘s a’

⁶ A táblázatot lásd: *História*, 1987. IX. évf. 1. sz. 17. – Az eredeti táblázat internetes változatát lásd: <http://www.jungeforschung.de/europa-bilder/voelkertafel.htm>

⁷ *Popova-Nowak, Irina*, 135.

⁸ *Útirajzok Európáról*. In: *A magyar irodalom története*. III. kötet (1772–1849). Szerk.: Pándi Pál. Akadémiai, Bp. 1965. 576.

hollandinak karaktere, mellyben szabadságszeretet 's nemzeti érzelm, kereskedési pontosság és csekély tisztaság, élnetlenség a' társas életben 's valódi fényűzés középlik, két fővonással gazdagodott-meg: megvető büszkeséggel..., 's a' multnak élénk visszakívánásával. De ezek egyszersmind hátráltatják a' nemzet haladását..."⁹

Pulszky Ferenc utazásával egy időben, 1837-ben jelent meg Kassán Hrabovszky Dávid „Utazási rajzok Némethonban a keleti tenger körül látott és érzett életképek szerint” című leírása, amelynek a „Dán viszonyok”-kal foglalkozó részét a „Társalkodó” 1838. végén közölte. A dánok nemzeti szorgalmát és nyelvét – tapasztalati alapon – a svédekével hasonlította össze. „Milly virágzó kereskedés mutatkozik Dániában: ellenben milly szomorú csend fogadja az utast az oda csak egykét mérföldnyire fekvő Schonen, svéd tartomány' partjain!... Nyelv, karakter, szokás, részint égálj is, ...e két szomszéd honban egészen rokonok. De mi a' népszorgalmat illeti, mennyire fölötte áll Svecziának Dánia! S milly szörnyű hátramaradást szül az illy csekélyebb haladás!”

Hrabovszky a fejlett dán és az elmaradott svéd viszonyok szembeállításával – jól kivehetően – a magyar gazdaság, szélesebb értelemben Magyarország elmaradottságára, fejletlenségére célzott, példalózni kívánt. Ezt nem is titkolta. „S fájdalom! e' viszonyok fölötti eszméletek egészen azon észrevételeket ujítják meg emlékezetemben, mellyek szemlélődésem' számára kínálkoznak, valahányszor keletfelől Bécs felé megyek!”¹⁰

Amikor a dánok magyarokétól fejlettebb nyelvvel és nemzeti kultúrával fejlesztő igyekezetével foglalkozott, buzdítani, serkenteni kívánt. Hrabovszky ugyanis – Kölcsey Ferenchez hasonlóan, akinek a nemzeti nyelv ügyében mondott beszédére hivatkozott is – a herderi fogantatású nyelvnemzeti felfogás híve volt. Azt vallotta, hogy a kiművelt nyelv a nemzet létének, s egyúttal a nemzet karakterének is alapja. A dán nemzet ebben a tekintetben is jó úton halad. „Jól-lehet nyelvök...csak a' nagy német-törzsök' egy kisdéd ágának látszik lenni; bár a' nemzet érintkezése más népekkel, főkép a' németekkel, ...otthon is igen gyakori; még is határozott elsőséget tud ő nyelve' számára kivíni a' népélet' minden ügyeiben...Sőt a' dán...legnagyobb szorgalommal virágoztatja parányi literatúráját, 's megszegyenít bennünket.”¹¹ Hrabovszky a dánok nyelvét a „síkvidéki német” legközelebbi rokonának tekintette, de látta a lexikai vagy hangzásbeli eltéréseket is. „Legközelebbi rokonánál, a' síknémetnél, kellemesebben hangzik, nem olly selypes, 's miveltségénél fogva gazdagabb. Az angolnál pedig kevésbé sziszegő, gömbölyűbb ejtésű, kivált a' szépnem' szájában. ...Egy fajú vele a' svéd' nyelve, nem nagy különbözéssel, minek oka alkalmasint e sekélyebb virá-

⁹ Társalkodó, 1838. augusztus 15. 7. évf. 65. szám, 254.

¹⁰ Az idézeteket lásd: „Töredékek Hrabowszky utazási-rajzai 3dik részéből. I. Dán viszonyok.” Társalkodó, 1838. december 19. 13. évfolyam, 101. szám, 398.

¹¹ Ugyanaz

goztatásában létezik; kitünő az éneklő hangnyomásnál fogva, valamint nálunk az alföldi köz magyar' szóejtése, szemközt a' műveltekkel."¹²

Hrabovszky „Töredékek”-je a dán nemzet egyéb sajátosságaira is kitért. Elgondolkodtató, hogy – Pulszky Ferenchez hasonlóan – a földrajzi fekvésnek ő is fontos szerepet tulajdonított. A német eredet mellett ugyanis egyéb sajátosságait „e' népnek szigeti fekvése hozza magával. E' fekvésben találok én igen tartós 's az életnedvre igen gazdag gyökeret a' nemzet' életfája számára. Itt alapszik minden csapás után mindannyiszor megújult tengerészete; itt azon sokféle részleges forrás az olly sokfelé mutatkozó, sokfélekép gyümölcsező nemzeti erő' számára.”¹³

Spanyol nők és férfiak

Az általunk megvizsgált reformkori lapok közül egyedül a „Társalkodó” közölte 1835-ben egy magyar utazó személyes élményeken alapuló tudósítását. „A' mai spanyolok' lelkületi sajátságiról” című írás szerzője, Pekháta Sándor valóban azon kevesek közé tartozott, akinek sikerült a távoli Spanyolországba eljutnia. Annak ellenére, hogy a napóleoni háborúk idején Magyarországon különösen megnőtt az érdeklődés a franciák ellen hősiessen harcoló spanyolok iránt, az érdeklődők csak kevés friss útleírásra vagy tudósításra támaszkodhattak. Az első olyan útikönyvet, amely részletes leírást adott Spanyolországról és a spanyol emberekről, Kis János adta ki Pesten 1808-ban, de ez is egy német munka fordítása volt. A német szerző igen nagy teret szentelt – a regionális és a városi különbségek kiemelésével – a spanyol nők bemutatásának, fizikumuk, jellemük, viseletük stb. aprólékos leírásának.¹⁴ Nem tudjuk, hogy Pekháta Károly ismerte-e ezt a német munkát vagy sem, de egy biztos: ő is a spanyol nők erkölcsi és lelki sajátosságait elemezte, s személyes tapasztalatai feltehetően más forrásokból származó ismeretekkel és sztereotípiákkal is keveredtek. Ez utóbbiakra utal, hogy cáfolta és igaztalannak nevezte azoknak az utazóknak a vádjait, akik a spanyol, különösen pedig az andalúziai nőket sötét színekkel festették le. Ez szerinte nem igaz, mert őket a – spanyol lelki alkat egyik sajátosságát jelentő – tántoríthatatlan hűség és az erkölcsösség jellemzi. Otthoni neveltetésüknek köszönhetően fáradhatatlanok a házimunkában, jó háziasszonyok és a boldog házi- és társas élet letéteményesei. Nem ritkaság, hogy előkelőbb körökből való hölgyek is „cselédik közt varrás vagy egyéb nemükhöz illő munkával foglalkoznak...”¹⁵ Szelíden és emberségesen bánnak cselédekkel és alattvalóikkal.

¹² Ugyanott, 399.

¹³ Ugyanaz

¹⁴ Bővebben lásd *Kéri Katalin*: Bús donnák és más csodák. Magyar utazók írásai a spanyol nőkről (1808–1911). Valóság, 1999/7. sz. 58–64.

¹⁵ A' mai spanyolok' lelkületi sajátságiról. Társalkodó, 1835. február 18. 14. szám, 54.

A „vitéz kor” szellemét és a mór idők örökségét vélte felfedezni a spanyol férfiak „enyelgő-udvarias” viselkedésében és „indulat-gyöngédség”-ükben a szebbik nem iránt. További sajátosságaikat is felsorolta. „Önbecs-érzésből származó büszkeség, lelkesedés ‘s elszántság, tulajdonok, mellyek a’ lovagkor’ nemesb hölgyeiről a’ spanyol főbbrendű nőkre... nem csekély mértékben szállottak-áttal.” Végezetül kiemelte az alsóbb- és középrendű spanyolok erős szülőföld szeretetét, hazájukhoz és szűkebb pátriájukhoz való büszke és elfogult ragaszkodásukat, amelyről több ízben hallott.¹⁶

Az 1830-as évek végén a „Hasznos Multságok” két franciából fordított írást is közé tett a spanyolok karakteréről. Az egyik Chateaubriand munkája volt, a másik egy ismeretlen szerzőtől származott a 18. század közepéről. Ezekből is látható, hogy a nyugati (vagy keleti) népek életét, kultúráját, jellemét, szokásait a reformkori magyar olvasóközönség gyakran francia vagy német közvetítéssel, vagyis idegen szűrőn és optikán keresztül ismerhette csak meg. Ez az optika viszont esetenként ugyanolyan félrevezető volt, mint számos, személyes élményen alapuló leírás is, amelyekben az aprólékos gonddal készített „objektív” leírások keveredtek/keveredhettek érzelmi töltetű, szubjektív benyomásokkal, vagy idegen írással megbízhatatlan információival.

Chateaubriand „A’ spanyolok caractere” című írásának magyar fordítása is ezek közé tartozott. Nem nehéz észrevenni a volt francia külügyminiszter rosszallását, összességében elítélő véleményét a spanyolokról, akik 1808–1813 között ádáz gerillaharcot folytattak, és komoly veszteségeket okoztak a megszálló Napóleonnak. Az 1820-ban kirobbant, liberális alkotmányt követelő spanyol felkelést pedig a Szent Szövetség veronai kongresszusa, illetve Chateaubriand (!) megbízásából a francia hadsereg fojtotta vérbe 1823-ban. A két szomszédos ország és nép kapcsolata tehát korántsem volt politikai-katonai feszültségektől mentes. Ez a negatív attitűd a spanyolok jellemrajzára is kivetült.

A rövid írás a spanyol karakter legfontosabb vonásának a – kétszer is hangsúlyozott – durvaságot és a kegyetlenséget tartotta. „A’ spanyolok keresztelt arabok, ‘s még most is meglátszik rajtuk a’ durvaság bélyege.” A spanyol karakter és lélek mély sajátossága, hogy: „ha ellenséggel találkozik két szava van: öl vagy meghalsz.” A kegyetlenség, a durvaság és a gyilkos természet gyakran gyávasággal és féltékenységgel párosul. A büszke spanyolok karakterét egyéb tekintetben is a kettősség jellemezte a Montesquieu-re hivatkozó francia politikus szerint. Egyszerre dolgosak és lomhák. „Montesquieu többi közt igen jól mondja: minden lomha nemzet büszke, mert az melly nem dolgozik, magát azok felett hiszi lenni, mellyek dolgoznak.”¹⁷

¹⁶ Ugyanott, 55.

¹⁷ A spanyolok caractere (Chateaubriand). Hasznos Multságok, 1839. augusztus 31. Második félév, 18. sz. 71.

Chateaubriand tehát a 19. századi spanyolok jellemzéséhez régi, 18. századi mértékadó véleményt is felhasznált. A másik francia írás viszont tulajdonképpen 18. század közepi állapotokat tükröz. A spanyolok megítélése ez esetben kevésbé negatív, bár ez is kiemeli, hogy „ezen nemzet a’ dolog (értsd: munka – K. L.) iránt gyűlöléssel viseltetik..., ‘s restsége által magasztalja is magát...” Feltűnik a spanyolok másik, már ismert vonása is. „Minden más nemzet iránt idegenséggel, a’ Franczok ellen szinte gyűlöléssel... viseltetnek.” E mellett a spanyol nemzet „legfénylőbb tulajdona a’ nyíltszívűség”, amely egykedvűséggel, nagy hiúsággal és vallásossággal párosul.

Az ismeretlen francia szerző kitért a spanyol férfiak külsejére és a szerelmi viszonyokra is. „Characteriket két fő tulajdon bélyegzi, u. m. a’ szemüveg és ajkszakál. A’ szemüveg bizonyítja, hogy az azt viselők alapos tudósok, vagyis, hogy a’ sok könyvek olvasásától szemük gyenge. Náluk minden szemüveggel dicsekvő orrt, tudós orrnak mondhatni.” A spanyol a munkában ugyan rest, de szerelmes és heves természetű, így „szerelmi heve felettébb szívén fekszik.” A férfiak a szerelmüket nagyon féltik. Hölgyeiket tehát féltékenyen őrzik a férfiaktól. Asszonyaik lábát és arcát befedik az „asszonyi gyengeségek” miatt. Ennek ellenére a spanyol hölgyek szerelme heves.¹⁸

Spanyolok és franciák

A „Hasznos Multságok” előző évi számában egy olyan – „pl.” szignójú – írás is található, amely a „Spanyol és francia” viselkedés megfigyelésen alapuló rövid leírására, illetve összehasonlítására vállalkozott. A merev ellentétpárokat felállító megközelítés akár az általánosító, sztereotípiákra épülő, előítéletes szemlélet- és gondolkodásmód mintája is lehetne. Ugyanabba a kategóriába tartozik tehát, mint a már említett német „Völkertafel”.

A leglényegesebb ellentétpárokat a jobb áttekinthetőség kedvéért táblázatba foglaltuk:

francia

- hosszú hajú
- igen gyorsan és sokat beszél
- előbb főzeléket és húst eszik
- bor után iszik vizet
- az asztalnál sokat beszél
- ebéd után sétál
- gyorsan megy
- szolgálja az ura után megy

spanyol

- rövid hajú
- lassú és kevés beszédű
- előbb pecsenyét eszik
- vízre bort fogyaszt
- az asztalnál semmit sem beszél
- ebéd után alszik, vagy ül
- gondolkodva megy
- a szolgálja az ura előtt halad

¹⁸ Az idézetek helye: A’ Spanyolok, a’ XVIII dik Század’ közepén (Francziából). Hasznos Multságok. 1837. május 6. Első félév, 37. sz. 293–294.

– ha valakit magához int, ezt keze felemelésével és arca felé vitélével teszi	– felemeli és ismét lebecsítja a kezét
– legutolsóként lép ki és be a házba	– legelsőként teszi ugyanezt
– mély alázattal kér alamizsnát	– követelő méltósággal kér alamizsnát
– ha szegény, ingén kívül mindenét eladja	– ingét adja el legelőbb, és a nyakfodrot, kardot és köpönyeget utoljára
– reggel a kabátját utoljára veszi fel	– reggel a kabátját legelőször ölti magára
– ruháját a gallérnál kezdi begombolni és a derekánál fejezi be	– ruhája gombolását a deréknál kezdi és a gallérnál végzi

Az ismeretlen szerző konklúzióját a legutolsó mondat tartalmazza.: „A’ spanyolok és francziák közt csak egy közös dolog van, t. i. ‘a polgárháború.’”¹⁹

Angolok

Az angolok nemzeti karakteréről a „Hasznos Multságok” egy negyed évszázad alatt mindössze két írást közölt, a többi reformkori lap viszont még ennyit sem. Az egyik egy 1803-ból való német nyelvű tudósítás fordítása volt, amely 1818 első felében jelent meg a magyar lapban. A másik a megjelenésre váró „Sittenbuch Englands”-ból közölt részleteket 1839 őszén. Az angol nemzeti karaktert tehát „német szemüveg”-en keresztül ismerhette meg az érdeklődő magyar olvasó.

„Az Angol Nemzeti character” német szerzője rögtön kiemelte, hogy Anglia szigeti fekvésének nagy befolyása van a nemzetre. Az angolok arcvonásai északi eredetet mutatnak. Az éghajlat miatt hajlamosak az öngyilkosságra és az életuntásra. Gyűlölik a francia népet. Ez különösen erősen befolyásolja a nemzeti karaktert.²⁰ A németségé iránt kissé elfogult tudósító szerint az angolok nyelve nem a legszebb hangzású, ami az éneklést és a költészetet megnehezíti. Az angol tudományról sem volt túl jó véleménnyel: ezt csak a kenyérkeresés egyik módjának tekintik. Különösen a történetírásban, a politikában és a metafizikában jeleskednek. A zenét szeretik, de nem értenek hozzá.²¹

Azért az elismerő szavakban sem volt hiány. Az angolok nemzeti kevélysége vitézséggel és a haza szeretetével párosul. Szeretik a családot, a földművelést, a

¹⁹ Spanyol és franczia. (pl.) Hasznos Multságok, 1836. január 6. Első félév, 2. szám. 16.

²⁰ Közismert, hogy 1793–1815 között Anglia mind a 7 franciaellenes katonai-politikai koalíció tagja és egyik fő mozgatója volt.

²¹ Az Angol Nemzeti character. Hasznos Multságok. 1818. Első félév, 18. szám. 139–140.

kereskedést és a gazdagságot, az önhaszon keresését. A társasági életet is kedvelik. A német szerző jó érzéssel vette észre az angol társadalom nyitottságát. Az angol nemzeti kevélység oka szerinte az, hogy „ők tsupán a' törvényektől függenek, 's a' születés sem a' gazdagságtól, sem a' betsülettől senkit el nem zár...”²²

A jó húsz évvel későbbi német könyvrészlet szerzője főleg az angol társadalommal ismertette meg a magyar olvasókat. Részben megerősítette, részben cáfolta a fenti állításokat. Ugyanakkor a kiindulópont majdnem hasonló volt. „Nagybritannia, e' füstbe 's ködbe burkolt sziget mindennemű érzéki 's szellemi élvezetet nyújt gazdag, pazarló lakosainak...”²³ A folytatás azonban már jelentősen különbözött.

Nyomatékosan hangsúlyozta ugyanis az angol társadalom, illetve az angol nemzet alsóbb és felsőbb csoportjainak erős elkülönülését, zártságát, amelyre többször és több megközelítésben is visszatért. Az angolok egyik fő vonásának tartotta, hogy társaságban alárendelik magukat a magasabb állásúaknak. Ugyanakkor az angol egyén – rangjától, vagyonától függően – kérlelhetetlen szigort követel az alacsonyabb rendűtől. A felsőbb rendű angolok kedélynyugalmát ugyan sokan utánozni akarják, de ez nem szokott sikerülni, mert „könnyebb angol nemest kereskedőtől, mint hadi mént számártól megkülönböztetni.” A felsőbbrendű angolnak, eltérően a német nemestől, a száját sem kell kinyitnia, mert már a hallgatása is árulkodóan beszédes. Ugyanígy a „rongyokba öltözött előkelő hölgy is már megjelenésével kiválik az alsóbb rendű asszonyok közül.”²⁴

A német szerző meglátása szerint az angol társadalmi csoportok elkülönülése teljesen megszokott. Ez irigységet nem kelt, mert a csoportok tagjai csak a saját körükben keresnek mozgásteret. Ezzel együtt az angol társadalmi mobilitásra is felfigyelt. Ugyanis egyetlen kalmár és kereskedő sincs örökre kizárva a magasabb társaságokból, mert „mihelyt annyit szerzett magának, hogy kereskedésével már fölhagyhat és fehér keztyűket viselhet, ha különben művelt ember, a' társaságban többé nem talál ellenzésre.”²⁵

Angolok és franciák

Az „Angol és francia” című névtelen írás, amely 1843 tavaszán jelent meg a „Társalkodó”-ban, az angolok nemzeti karakterét a franciákéval hasonlította össze, oly módon, hogy a különbségeket a politikai önzésből vezette le. „Minden politikai önzet a' nemzetszellelem színét hordozza magán; de az angolt nagy kalmár-nemzet machiavelli bölcsessége hatá át, mellynek főpolitikai földművelő osztálya azon nagy elsőséggel birt Európa minden más aristokrátiája fölött, hogy

²² Ugyanott, 139.

²³ Az angol. Hasznos Mulatságok. 1839. október 19. Második félév, 29. szám. 113.

²⁴ Ugyanott, 113.

²⁵ Ugyanott, 114.

a' kereskedés oligarchiai elvét jelesül érté, a' nemzet nagy kalmár ügyeivel soha összeütközésbe nem jött..."

Összehasonlította az angol és a francia hazaszeretetet. Úgy ítélte meg, hogy az angol „honszeretet” sokkal egyoldalúbb, hevesebb és kiállhatatlanabb, mint a francia, mert: „a' francia a' hiuságot, az angol a' kevélységet lázítja föl. A' francia szerint a' többi nemzet szellemileg áll alatta; az angol szerint erkölcsileg. Az angol a' világot feledi el önzete fölött; feláldozza a' természetet 's a' többi embernek fellázadt és lángra gyult minden érzelmét; a' francia önzetében a' világra emlékszik, akarja, hogy általa bámultassék, csodáltassék 's megtéritessék... Az angol uralkodni; a' francia elragadni való. Így a' politikában is.”²⁶

Sándor Ferenc erkölcsi költeményében is feltűnik – noha rövidebb, költői formában – az angolok és a franciák összehasonlítása. Itt is megjelentek a már ismert sztereotípiák. A csodálatra méltó Anglia a szigetek, a tengerek és a vizek ura. Kincsét, gyöngyét, aranyát innen szerezte, amelynek rettenetes hatalma előtt nemcsak a vizek és a tengerek hódolnak, hanem a fegyverrel megalázott nemzetek is. A magyarok okulására írt költeményben is ott található a tanító célzatú, de korántsem költői kérdés:

*„Kérded, mi tette halhatatlanná? – találd! –
Az ész, erkölcs, állhatatosság, egység, tanács,
Ugy van, de mindezek kutfője anyanyelve,
Mellyet becsül; kívánsz élni Magyar? Ezt tanul,
Csak ezt, győzni világot – tudd meg – játék ezzel –”²⁷*

A nyugat-európai nemzetek karakterének összehasonlítása

A végére hagytuk a „Felső Magyar-oszági Minerva”, a „Hasznos mulatságok” és a „Társalkodó” azon írásait, amelyek nem egy konkrét nyugat-európai nemzetet jellemezték, nem is két nemzet vonásait hasonlították össze, hanem – a hagyományos szemléletet követve, a Völkertafel mintájára – több nemzet karakterjegyeit sorolták fel, vagy vetették össze röviden, ugyancsak általánosító, sztereotíp módon.

Kétségtelenül Szigeti Gy. Mózes munkája volt a legigényesebb. A „Nemzeti különbség”-nek már a bevezetője is – a kor színvonala szerinti – tudományos igényességről tanúskodik. A nemzeti karakterbeli és nemzeti érzésszerű eltérések okát a népek életmódjában, az éghajlatban, a nevelésben, a nyelvben, az öltözetben, a kultúrában, az igazgatás módjában, a társalkodásban, valamint a törvényekben vélte felfedezni. Ezek együttesen „okozzák az annyiféle Nemzeti

²⁶ Angol és francia. Társalkodó. 1843. április 13. 29. szám, 116.

²⁷ Sándor Ferenc: Nyelvválasztás. Erkölcsi költemény. Sas. Pest, 1832. február 25. IX. kötet, 76.

külömbőségeket.”²⁸ A meglehetősen hosszú írás (nyelvvél foglalkozó) utolsó bekezdése a szerző igazi szándékát is felfedi. Idézzük: „Addig óh Magyarok! Hazám nagy Fijai halljátok meg e’ rövid felsohajtást, ‘s őrizzétek elfajúlástól e’ Honni nagy kincseket, ‘s tartsátok fenn ez-által Nemzetiségeteket, Á’siából hozott ősi Karakterteket, nagy és dicső tulajdonságotokat. Terjesszétek-ki ez által is híre- teket neveteket Nemzetekről Nemzetekre, mint egykor fegyveretek élein Kelet- től Nyugotig száguldott.”²⁹

Szigeti Gy. Mózes Montesquieu és a 18. századi tudósok nyomdokain haladt. Jelentős szerepet tulajdonított a klímának. Szerinte a nemzeti karakterek és indu- latok eltéréseit ez okozza. A nagyon meleg, de termékeny égöv ugyanis elpuhít- ja, dologtalanná és rövid életűvé teszi az ott élő embereket. Ellenben Észak- Európában, a csaknem örökös hó, jég és fagy megedzi az emberek testét, erőssé, hosszú életűvé és tűrő képessé teszi őket. A mérsékeltebb éghajlati öv a legked- vezőbb, amely szép, ideális embereket nevel. Az itt élő emberek erősek, győze- lemre termettek, hosszú életűek, büszkén fenyegető tekintetűek és nyílt lelkű- ek.³⁰

Ezekből a premisszákból kiindulva vizsgálta meg az olaszok, a spanyolok, az angolok, a franciák, a németek, valamint a magyarok és a törökök nemzeti ka- rakterét. Az olasz éghajlat kies és forró. Ezért az olaszok a zene, a festészet, a költészet és a képzőművészet iránt igen fogékonyak. Az éghajlattal magyarázha- tó az is, hogy az olasz ember jelleme „heves, forró, képzelete tüzes, ravasz, boszszú-álló, alattomos, fántász-égoista.” A spanyol grand viszont „büszke, üres képzeletű, dagályos..., Nemzete kényes, szokásos, ‘s buja.” Az angolokat víz és vizenyős levegő veszi körül. Emiatt „az Anglus méléző, szeret gondolkodni,..., Nemzetiségit mélyen érzi, süllyedt lelke mindég dülja a’ természetet. – A’ Francia tüzes, jó szívű, heves Patriota, barátja az újjításoknak, pártos, lázadó- indulatú, szeles.” Ez utóbbi mondatból az is látható, hogy Szigeti Gy. Mózes sem tudta magát függetleníteni a mátt említett „történelmi látásmód”-tól. A fran- ciák pártos, lázadó, szeles természetét láthatóan a francia forradalomból vezette le, és viszont. A németeknek is csupán egyetlen mondatot szentelt. „A’ német szorgalmatos, derék, jó szívű, fáradhatatlan tudományos Nemzet.”³¹

A nyugat-európai népek, illetve nemzetek karakterével foglalkozó többi írás nem tudományos igényvel született, s nem is magyar szerzőtől származott. 18. századi külföldi munkák fordításáról, illetve tekintélyes német, francia stb. tudó- sok gondolatainak ismertetéséről volt szó. Ezek is olyan régi információkat köz- vetítettek tehát, amelyek nem, vagy csak részben tükrözték a nyugat-európai

²⁸ *Szigeti Gy. Mó’ses: Nemzeti külömbőség* 1. Felső Magyar-országi Minerva, 1828. július. 4. évfolyam, 3. negyedév, 7. füzet, 1770.

²⁹ Ugyanott, 1780.

³⁰ Ugyanott, 1771.

³¹ Az idézetek helye: ugyanaz

népek, nemzetek valós, 19. századi viszonyait. Ráadásul tele voltak leegyszerűsítésekkel, általánosításokkal, sztereotípiákkal. Ebből következően egy részük könnyen megjegyezhető szellemes mondásokat, anekdotákat is tartalmazott.

„Egy társaságban valaki azt mondá, hogy a' németet, francziát 's angolt mindég meg fogja tudni különböztetni egymástól ha előttök olly pohár ital áll, mellybe légy esett. A' német mond ő, ki fogja inni a' bort, 's a' legyet a' pohár' fenekén hagyja; a' franczia először csinosan ki fogja venni a' legyet 's aztán issza-ki a' bort; az angol visszaadja a' poharat italostól 's mást kér.”³²

A „Társalkodó” első évfolyama egy száz évvel korábban élt híres lelkipásztorra is hivatkozott, aki egyik prédikációjában az olaszt előrelátónak, a spanyolt ravasznak, a németet vitéznek, a magyart merésznek, a francziát pedig vakmerőnek nevezte.³³ A lap egy 18. századi külföldi író is idézett. Tanbe állítólag azt mondta, hogy ha ő minden lehetne, akkor Spanyolországban és Olaszországban legszívesebben pap, Poroszországban katona, Franciaországban udvari tiszt, Angliában pedig kereskedő lenne. „S mi változott meg 1832őig? – kérdezte a Hdgr. szignójú szerző. A válasza: – Nem sok...”³⁴

Ugyanebbe a kategóriába tartozik a „Hasznos Multságok”-ban megjelent „Nép – karakterek” című írás is. A kiváló német filozófus, Kant nyomán az európai nemzetek karakterhibáit a törökök szemével láttatta. A „Frankestan”-nak nevezett Európát a következőképpen osztotta fel:

„Divat ország (Franciaor.),
Szeszélyek' országa (Anglia),
Ősök' országa (Spanyolország),
Pompaország (Olaszország),
Czímek' országa (Németország, Dániával és Svédországgal együtt, mint germanus eredetű népektől lakottak),
Urak' országa (Lengyelország).”

Az európai gyarmatosítók, illetve észak-amerikai gyarmatosok tulajdonságait is bemutatta, hiszen úgy vélte, hogy ez „kicsiny, de nem fontosság nélküli... vonat ezen népek' karaktereiből”.³⁵ Ha a nemzetek idegen földön gyarmatot alapítanak, mit hoznak létre először? – kérdezte a névtelen szerző. A spanyolok kolostort, az olaszok egyházat, a hollandok börzét, az angolok erődöt, a franciák színházat és tánctermet, a németek viszont vendéglőt.³⁶

Észak-amerikai utazása során Chateaubriand is felfigyelt az Európából áttelepültek nemzeti karakterbeli különbségeire. Idézzük: „a' spanyol legelőbb is

³² Vonások a' népek characteréből. Társalkodó, 1832. január 4. Első évf. 1. szám, 3.

³³ Ugyanaz

³⁴ Nemzeteket bélyegző vonások. Társalkodó, 1832. február 29. Első évf. 17. szám, 66.

³⁵ Nép – karakterek. Hasznos Multságok, 1837. január 4. Első félév, 2. szám, 16.

³⁶ Ugyanott, 15.

templomot épített, az angol kocsmát, a' francia várfalakat 's egyszersmind tánczpalotát.”³⁷

A 10 pontból álló jellemvonás lista összeállítóját nem zavarta, hogy a francia népről ellentétes információkat közölt. Az 1. pont – Voltaire nyomán – a franciákat zsémbelődő, de engedelmeskedő és hamar felejtő népnek tartotta. A 10. pont viszont már Stollberg 19. századi gondolatára hivatkozott, aki türelmetlen, gyorsan cselekvő, az eseményekkel szemberohanó színben tüntette fel őket. Ez a példa is jól mutatja, hogy a nemzeti karaktervonások sem állandóak, nem időtlenek. Olyan történelmi kategóriákról van szó, amelyek, akárcsak a nemzetek is, az idők során jelentős változásokon mentek keresztül. A „régí rend” idején a francia társadalom – legalábbis a mozgékonyabb, nyitottabb, dinamikusabban fejlődő angolokhoz képest – valóban az abszolút hatalomnak engedelmeskedő, nehezen mozduló rendi társadalom képét mutatta. A francia forradalom és az azt követő hektikus politikai események viszont megváltoztatták ezt a franciákról kialakított hagyományos képet. A 19. század közepére az „izgága” angolból egyre inkább „konszolidált úriember” lett. Az „engedelmes” francia pedig olyan nemzetté vált, amely kész „úszó-övet kötve habdagály ellen rohanni, hogysen a' vízpadást bevárná, midőn száraz lábbal is általmehetne.”³⁸

Befejezésül ismételten megállapítható, hogy a magyar olvasók a reformkori lapokból meglehetősen ellentmondásos és megbízhatatlan információkhoz jutottak a nyugat-európai nemzetek karakteréről. Elenyésző a személyes tapasztalatokon nyugvó, magyar utazóktól származó tudósítások száma. Többségben voltak azok a franciából és németből fordított írások, amelyek nem magyar nézőpontból mutatták be a nyugati nemzeteket. Ráadásul a reformkori lapok szerzői és cikkírói előszeretettel hivatkoztak – főleg 18. századi – külföldi szerzőkre. Számos olyan régi írást közöltek, amelyek a Völkertafelhez hasonló hagyományos felfogást követték. Keveredtek bennük a nyugat-európai nemzetekről alkotott régi és új információk. A hitelesebb és pontosabb Nyugat-Európa-képre, illetve nemzeti jellemrajzra még jó ideig várni kellett.

³⁷ Vonások a' népek' karakteréből. Társalkodó, 1832. január 4. Első évf. 1. szám, 3. – Feltételezhető, hogy ezeknek az állításoknak volt valamilyen régebbi közös forrásuk. Erre utal, hogy V. Károly – hasonló jellegű – szellemes mondásainak egyikét is közölte az írás. „6. Ötödik Károly azt szokta mondani, hogy spanyol nyelven igen alkalmas istenhez szólni; diákon pompas beszédeket nyilvános helyeken tartani; olaszon követségi dolgokat végzeni; franczián dámák körül fényes társaságoknál udvarlani; lengyelen az ördögöt pokolba űzni; németen csatákban seregeket kormányzani.” Ugyanaz.

³⁸ Ugyanaz.